

V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

Бесчастний В.М.,
д-р наук з держ. упр., професор,
ректор Донецького юридичного
інституту МВС України

ПРОГНОЗ КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ В СЕРЕДНЬОСТРОКОВІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

У статті визначений прогноз криміногенної ситуації в Україні в середньостроковій перспективі. Проаналізовані основні детермінанти злочинності на сучасному етапі розвитку українського суспільства, на їх основі визначені основні тенденції злочинності та їх ймовірний розвиток у середньостроковій перспективі. Зроблений висновок щодо потенціалу використання прогнозування у кримінологічному забезпеченні протидії злочинності в Україні.

Ключові слова: кримінологічний прогноз, криміногенна ситуація, тенденції злочинності, протидія злочинності, кримінологічне забезпечення.

В статье представлен прогноз криминогенной ситуации в Украине в среднесрочной перспективе. Проанализированы основные детерминанты преступности на современном этапе развития украинского общества, на их основе определены основные тенденции преступности и их возможное развитие в среднесрочной перспективе. Сделан вывод о потенциале использования прогнозирования в криминологическом обеспечении противодействия преступности в Украине.

Ключевые слова: криминологический прогноз, криминогенная ситуация, тенденции преступности, противодействие преступности, криминологическое обеспечение.

The article presents prognosis of criminal situation in Ukraine in medium-term perspective. It analyses main criminal determinants in the modern conditions of Ukrainian society, on their bases main criminal tendencies and their probable development in medium-term perspective are defined. The conclusion is drawn about employment potential of prognostication in criminological support of counteracting crime.

Keywords: criminological prognosis, criminal situation, criminal tendencies, counteracting crime, criminological support.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Українська держава існує у надзвичайно складних соціально-економічних та політичних умовах. Така ситуація обумовлена низкою як внутрішній, так і зовнішніх чинників, основними з яких можна назвати довготривалу економічну і політичну кризу, низький соціально-економічних рівень населення, високий рівень безробіття та зростання кількості соціально невлаштованих осіб, військовий конфлікт на сході України та породжувані ним негативні тенденції, низький рівень культури населення та вади у сучасній суспільній ідеології, що разом з іншими чинниками стрімко призводить до дегуманізації суспільства та до звуження умов і факторів, які забезпечують нормальну життєдіяльність і розвиток людини. Разом з тим поширення зазначених негативних тенденцій в українському суспільстві стають детермінантами для подальшого зростання рівня злочинності в Україні. Так за статистичною інформацією Генеральної прокуратури України рівень злочинності у 2016 років є найвищим за останні 20 років і складає 589,2 тис. злочинів [1]. Відповідно подолання зазначених негативних тенденцій поширення злочинності в Україні є пріоритетним завданням сучасної української влади.

Аналіз дослідження даної проблеми. Численні кримінологічні дослідження підтверджують сучасні негативні тенденції злочинності в Україні. Серед вітчизняних дослідників цій проблематиці приділяли увагу такі науковці, як О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Г. Кальман, О. М. Литвинов, В. М. Трубников,

П. В. Хряпінський, І. С. Яковець та інші науковці. Як відомо, данні про стан криміногенної обстановки є інформаційною основою планування протидії злочинності. Проте планування протидії злочинності на більш-менш тривалий період неможливий без розробки науково обґрунтованих прогнозів, і чим більшим є період, на який розрахований відповідний план дій, тим важливішу роль відіграє у цьому процесі прогнозування.

Метою статті є вироблення середньострокового прогнозу кримінологічної ситуації на основі аналізу стану та сучасних тенденцій злочинності на території України. Досягнення зазначеної мети має стати підґрунтям для вироблення подальших заходів протидії злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, динаміка злочинності в Україні є вкрай несприятливою. Навіть не враховуючи фактору скорочення території обліку злочинів, до якої з другого кварталу 2014 року не потрапляють Автономної Республіки Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей, тимчасово непідконтрольні українській владі, помірного зниження рівня злочинності після 2014 році не відбулося [2]. При цьому слід зазначити, що зростання злочинності відбувається на фоні планомірного зниження ефективності діяльності як щодо їх розкриття, так і запобігання. Так у 2016 р. відсоток розкриття злочинів досяг мінімального значення – 25,2 %. Таким чином, у минулому році розкривався лише кожен четвертий злочин від зареєстрованих.

У той же час відбувається планомірне зниження ефективності не лише розкриття злочинів. Маємо констатувати й суттєве падіння якості досудового розслідування, що, серед іншого, відображається й на стані судового розгляду кримінальних проваджень. Зокрема, у 2016 році (у показниках за 11 місяців) засуджено було лише 27,1 % від виявлених правоохоронними органами осіб, які вчинили злочини.

Детермінаційний комплекс злочинності на сучасному етапі розвитку нашої держави охоплює широкий спектр соціальних, економічних, політико-правових та ідеологічних чинників. В останні роки соціально-економічні фактори в умовах трансформації економічної системи українського суспільства

традиційно є превалюючими. Вони конкретизуються у збільшенні з початку 2016 року споживчих цін на 5%; зниженні у 2016 році реальних доходів населення на 15%; зростання безробіття до 9,9 % (2015 рік – 9,6 %); зниження рівня соціального захисту малозабезпечених верств населення (у січні-липні 2016 року за субсидіями звернулись 3,7 млн. домогосподарств, що на 44 % більше ніж у 2015 році) тощо. Серед інших соціально-економічних факторів можна також виділити значне розшарування населення за критерієм доходів. Приблизне співвідношення найбагатших до найбідніших в нашій державі на сьогодні складає 1 до 18. Окрім детермінації корисливих злочинів, зазначене критичне співвідношення також не в останню чергу послугувало каталізатором політичних змін у нашій державі в кінці 2013 – початку 2014 рр. Серед економічних факторів слід також назвати низьку інвестиційну привабливість України, яка тягне за собою відтік капіталів, рецесію економічного розвитку, що безпосередньо живить підґрунтя для безробіття, гальмує загальне економічне зростання, які, в свою чергу, прямо впливають на домінування корисливої мотивації у провідному виді діяльності населення, нехтування іншими інтересами, в тому числі й загальносоціальними на користь індивідуалістичним.

Серед культурно-психологічних факторів, перш за все, звертає на себе увагу масова психологія споживацтва й корисливості, що є наслідком тривалого розвитку ринкової (економіко-ліберальної) ідеології як на рівні управління економікою, так і на рівні міжособистісних відносин, правовідносин (правовий економізм), відносин у сфері політики. Підсилює криміногенні ефекти ринкового типу характеру розшарування, крайній розрив, нерівність населення України за ступенем доходів, що призводить до маргіналізації суспільства та поширення соціальної несправедливості.

Потужне криміногенне значення для сучасної України має й низький рівень культури політичної комунікації взагалі та акумуляції й артикуляції політичними акторами інтересів різних верств населення, зокрема. Це призводить до закритості елітного ядра організації політичної системи, суттєвого розриву між первинними й вторинними політичними акторами,

політикою та іншими соціальними інститутами загалом. До цієї проблеми долучається й низка відверто кримінальних форм компенсації нерозвинених механізмів акумуляції політичних та пов'язаних з ними. Мова, передусім, йдеться про тіньовий лобізм і тероризм. Окремо, хотілося б підкреслити, негативну вплив політико-правового популізму, якій полягає у фундаментальних розбіжностях між проголошеними стратегіями у різних сферах соціального управління та реальними кроками щодо їх реалізації. Це дестабілізує і так доволі крихку рівновагу політико-соціальних відносин, яку намагається підтримати чинна влада.

Окремо слід наголосити на військово-політичних та організаційно-управлінських факторах злочинності в Україні, які, передусім, проявляються у побічних криміногенних наслідках проведення АТО, а також суттєвих недоліках реформаційного процесу взагалі та правоохоронної системи. Так, зокрема, проведення АТО спричиняє витік зброї з території її проведення в незаконний обіг внаслідок недоліків контролю та її обліку, призводить до значних соціально-правових, економічних, побутових проблем внутрішньо переміщених осіб, найбільша чисельність яких зареєстрована у Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській, та Херсонській областях. Крім того окремим кримінологічно значущим аспектом цієї проблематики є стигматизація вказаних осіб. Проведення АТО має також своїм наслідком зростання кількості соціально невлаштованих осіб, що мають досвід бойових дій та психологічні проблеми. Так, наприклад, найбільш яскрава вираженість ознак посттравматичного стресового розладу виявляється приблизно у 60 % учасників АТО, які потребують додаткового медико-психологічного обстеження та супроводу.

Викладені обставини дають підстави для загального висновку: у середньостроковій перспективі (2017–2021 рр.) негативні тенденції відтворення злочинності в Україні зберігатимуться. Приріст злочинів забезпечуватиметься в основному за рахунок кримінальної активності корисливої спрямованості, передусім – крадіжок, а також злочинів проти життя і здоров'я особи, у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Імовірно, з третього кварталу 2021 року можливо очікувати стабілізацію криміногенної ситуації та закладення нових тенденції до її покращення за умов:

а) забезпечення у 2017 році належного обсягу державного замовлення на підготовку у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання працівників для Національної поліції, а також працівників органів прокуратури та СБУ з урахуванням стану та прогнозних показників некомплекту практичних підрозділів;

б) стабілізації курсу національної грошової одиниці, поживлення реального сектору економіки, інвестиційного клімату, зниження безробіття, посилення соціального захисту відповідних категорій населення;

в) модернізації промисловості, впровадження інноваційних технологій;

г) реальна активізація антикорупційної діяльності, відновлення роботи спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю. Майбутнє Державне бюро розслідувань об'єктивно не зможе повністю закрити цей напрям кримінологічної, оперативно-службової, юрисдикційної діяльності;

д) стабільності внутрішньополітичної ситуації та фоні продовження тенденції до «заморожування» конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей.

В цьому аспекті кримінологічний прогноз варто пов'язати із положеннями Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14.03.2016 року № 92/2016. Відповідно до цього документу, найбільш актуальними у середньостроковій перспективі визначено такі загрози криміногенного характеру:

- агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, застосування воєнної сили, а також технологій гібридної війни;

- тимчасова окупація Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя та подальші

дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;

- розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність Російської Федерації та інших держав, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей;

- діяльність на території України екстремістських злочинних озброєних угруповань, що спрямована на дестабілізацію внутрішньої соціально-політичної ситуації в Україні, порушення функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та блокування важливих об'єктів промисловості й інфраструктури;

- можливе використання території України для ведення бойових дій у разі виникнення воєнного конфлікту між державами-членами НАТО і Російською Федерацією.

Нерозв'язаними проблемами у секторі безпеки і оборони залишаються:

- неефективність механізму запобігання та нейтралізації сучасних загроз національній безпеці України;

- довготривале фінансове та матеріальне забезпечення складових сектору безпеки і оборони за залишковим принципом, недосконалість процесу формування, координації та взаємодії складових сектору безпеки і оборони під час вирішення спільних завдань із забезпечення національної безпеки;

- недосконалість і неефективність взаємодія між центральними та місцевими органами державної влади, насамперед з питань запобігання і боротьби з тероризмом;

- недостатня ефективність діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони України у протидії кіберзагрозам воєнного, розвідувального, кримінального, терористичного та іншого характеру.

Таким чином, радикально негативні траєкторії відтворення злочинності можуть розвиватися за такими сценаріями:

I. *Продовження тенденції до «заморожування» конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей при ускладненні внутрішньополітичної ситуації*, перерозподіл сфер політичного, економічного, кримінального впливу. В цьому разі варто очікувати середньорічний темп приріст злочинності в 25–30 %. І надалі переважатимуть злочини корисливої спрямованості. Суттєво активізується організована злочинність, зростатиме загроза бандитизму, торгівлі людьми.

II. *Перехід конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей у «гарячу» фазу збройного протистояння при збереженні внутрішньополітичної умовної стабільності*, здатності органів державної влади консолідуватися задля оперативного прийняття важливих для країни політичних та інших рішень. Цей сценарій в залежності від інтенсивності перебігу передбачатиме: а) відновлення часткової або повної мобілізації населення; б) організаційно-управлінські проблеми на підприємствах, установах, організаціях у зв'язку з мобілізацією; в) зростання соціально-психологічної напруженості, пов'язане з людськими жертвами; г) зростання міграційних потоків, в тому числі з метою ухилення від мобілізації тощо. Окрім середньострокового темпу приросту корисливої злочинності на рівні 35-40 %, це сприятиме інтенсифікації військових злочинів, а також злочинів проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, основ національної безпеки. Значно підвищиться ризик терористичної загрози, критична інфраструктура стане об'єктом як терористичних атак, так і актів диверсії.

III. *Перехід конфлікту в окремих районах Донецької та Луганської областей у «гарячу» фазу збройного протистояння при втраті внутрішньополітичної умовної стабільності, блокування функціональної спроможності органів державної влади*. Цей сценарій найбільш несприятливий; його розгортання найбільше загрожує національній безпеці, створюються потужні ризики для втрати державності. При цьому можуть бути збережені номінальні атрибути, але з переходом важелів публічного адміністрування під контроль суб'єкту зовнішньополітичного, воєнного, агресивного впливу. Стан злочинності різко погіршиться за всіма показниками,

правоохоронні органи повністю втратять контроль за розвитком криміногенної обстановки, суттєво зросте кількість актів державної зради та інших злочинів проти основ національної безпеки. Останні стануть визначальними для всієї соціодинаміки українського суспільства.

Кожен з наведених сценаріїв в тій чи іншій мірі є ворогідним. Окрім внутрішньодержавних чинників, їх реалізація не в останню чергу залежить і від зовнішніх, геополітичних факторів. В цьому аспекті несприятливими для України є тенденції до внутрішньої політичної дезінтеграції Європейського Союзу, посилення правонаціоналістичних політичних настроїв серед країн-членів ЄС. В значній мірі майбутня стратегія ЄС щодо України, в тому числі і перш за все в безпековій сфері, залежатиме від виборів президента у Франції та канцлера в Німеччині – країнах, що традиційно мають найбільш потужний вплив на зовнішню політику ЄС. Й досі чітко не визначена позиція адміністрації новообраного президента США щодо ситуації в Україні. Відтак, викладені прогнозні сценарії варто сприймати як найбільш узагальнені. Варто зважати на те, що: а) кожен з них є імовірним; б) кожен окремих різновид злочинності здатен розвиватися за власними специфічними закономірностями, що диктує необхідність у більш деталізованих за видами кримінальної активності прогнозах; в) варто інтегрувати програми протидії злочинності та забезпечення національної безпеки та передбачити плани заходів за кожним із сценаріїв.

Висновки. Проведений автором аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні приводить до висновку, у середньостроковій перспективі приблизно до 2021 року зберігатиметься планомірне ускладнення криміногенної ситуації. Цей сценарій є стабільно негативним та забезпечитиме приблизно 2,1–2,5 % середньорічного темпу приросту злочинності в означеній перспективі. Проте, існує ймовірність й інших, радикально негативних, сценаріїв. Їх ідентифікація залежатиме від значної кількості факторів, комбінація яких може набувати найбільш варіативних значень. На наше переконання, можливість подолання зазначених негативних тенденцій злочинності можливе лише шляхом ретельного

аналізу усіх можливих сценаріїв розвитку криміногенних чинників у нашій країні, врахування їх під час розробки концепцій протидії злочинності та залучення усіх засобів та сил щодо ефективного втілення їх у життя.

Література:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2016 рр.): статистична інформація Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

2. Звітність : судова статистика (2010–2016 рр.). Судова влада України : офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/

УДК 343.232-029:2-1-423.44:343.85(043.3/5)

Леоненко Т.С.,

д-р юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального, цивільного
та міжнародного права юридичного факультету
Інституту управління та права
Запорізького національного технічного університету;

Леоненко М.І.,

канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
та криміналістики
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

**ЗАХОДИ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНОГО,
СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНОГО ТА
ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ
ЗЛОЧИННОСТІ НА РЕЛІГІЙНОМУ ҐРУНТІ**

У статті визначається стратегія запобігання злочинам, вчиненим з мотиву релігійної ненависті або ворожнечі, яка